ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ІМЕНІ ІВАНА БОБЕРСЬКОГО

КАФЕДРА СТРІЛЬБИ ТА ТЕХНІЧНИХ ВИДІВ СПОРТУ

Янків І.Т., Литвинець А.І., Прохоров О.В.

ЛЕКЦІЯ№1

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ШАХІВ В СВІТІ ТА УКРАЇНІ

з навчальної дисципліни

«Шахи»

«ЗАТВЕРДЖЕНО»

На засіданні кафедри стрільби та технічних видів спорту

22 серпня 2024 року

Львів 2024

План

1. ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ШАХІВ В СВІТІ
   1.1. Зародження шахів
   1.2. Поширення шахів в Азії
   1.3. Розвиток шахів в Європі
   1.4. Перипетії XIX-XX століття у шахах
   1.5. Сучасний стан шахів у світі

2. ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ШАХІВ В УКРАЇНІ
   2.1. Зародження шахової гри на українських землях
   2.2. Створення перших шахових осередків

3. РОЗВИТОК ШАХІВ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

1. ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ШАХІВ У СВІТІ

Шахи – один з найпоширеніших видів спорту у цілому світі. На сьогоднішній день до Міжнародної Шахової Федерації (ФІДЕ) входять близько 175 країн з п’яти континентів земної кулі.

В спортивній галузі України шахи займають досить високе місце, завдяки дуже вдалим виступам наших шахістів (чоловіків і жінок) в останній час на Всесвітніх шахових Олімпіадах, на Чемпіонатах Світу та Європи (як командних, так і особистих), а також вихід до фіналу чемпіонату світу двох українців: львів’янина Василя Іванчука та донеччанина Руслана Пономарьова, де перемогу святкував останній і став наймолодшим шахістом, з поміж тих хто завойовував титулу чемпіона світу.

1.1 Зародження шахів.

Існує багато переказів про винахід шахової гри. Люди з буйною фантазією запевняли, що шахи створив Одіссей для подолання нудьги, щоб убити час, бідний на події навколо обложеної Трої за Троянської війни (12 ст. до Р.Х.). Як винахідників шахової гри називали також основоположника античної медицини Гіппократа (коло 460-377 до Р.Х.), грецького філософа Аристотеля (384-322 до Р.Х.) та інших. Та безперечне одне: шахи не є винаходом однієї особи – вони мають історію розвитку яка становить понад 2000 років, протягом якої удосконалювалися і нарешті набрали сучасного вигляду, ввібравши в себе властивості мистецтва (художня уява), науки (логічний розрахунок) та спорту (змагальна діяльність). Шахи є, безперечно, однією з небагатьох ігор, що зародившись у сиву давнину, в час, коли людина здобула здібність думати, з часом не зникли у безвість, а навпаки набрала ще більшої популярності і поширеності. Гра є виявом людського розуму та міркування. Поважний вік гри приховує під пилиною історії умови зародження та розвитку шахів. Нещодавно, в шарах поселення доби неоліту (з 5-2 тисячоліття до Р.Х.), що характеризується початком осілого способу життя, переходом людини від полювання до землеробства і тваринництва, на

півдні Туркменії (в Гадиме-Депе) знайдено комплект гральних фішок, прикрашених різьбою та наліпками. Археологи переконані, що це доісторичний прототип шахових фігур майже восьми тисячолітньої давнини. Відомі ще давніші клітчасті розмалювання на стінах і підлогах печер, розкреслене, немов сучасні наші шахівниці, каміння.

Батьківщиною шахів є Індія. Походження шахів з Індії покликаються на численні легенди, в основі яких, на їх думку, лежить правда. В одній з легенд розповідається про винахід шахової гри проповідником релігії брахманізму для розваги індійського раджі, який, скуштувавши всіх доступних йому земних розваг і насолод, нудився світом. В шахах володар знайшов задоволення і сказав брахманові визначити самому нагороду за винахід. Жрець попросив заплатити збіжжям:на першу клітку шахівниці дати одну зернину, на другу – 2, на третю – 4, на четверту – 8 і т.д., кладучи на кожну наступну клітку подвійне число зерен. Слабкий в арифметиці раджа легковажно погодився. Підрахунок показав, що якби можна було дістати бажану кількість зернин, то загальний об’єм їх становив би понад 7,5 кубічного кілометра – урожай приблизно 2600 жнив зерна з полів усього сучасного світу (або 18 446 744 073 709 551 615 зернин).

Розгніваний раджа наказав відрубати голову винахідникові шахів. Це була перша жертва серед шахістів.

За попередницю шахів вважають індійську гру чатуранг.

У чатурангу грало четверо гравців (грали пара на пару), а пересування фігур визначалося кидком гральної кості. Кожен гравець мав по чотири фігури (колісницю (прототип тури), коня, слона і короля) та чотири пішаки. Кінь і король ходили так, як і в сучасних шахах, колісниця і слон були значно слабші за теперішніх туру і слона, а ферзя не було взагалі. Для виграшу необхідно було знищити все військо супротивника. Мат і пат (який теж вважався виграшем) були надзвичайною рідкістю і викликали щире здивування у сучасників.

1.2 Поширення шахів в Азії.

Шахи, різновидів яких у давнину було чимало, з Індії поширилися по всій східній та центральній Азії, а на початку VI століття проникли і до древнього Ірану (Персію) під назвою чатранг (похідною від чатуранга). Тут ця гра, як мовиться в одному з давніх рукописів, користувалася надзвичайною популярністю.

Поява шахів у древньому Ірані припадає на часи правління Чосроя I Ануширавана (531-579), що описується у перській книзі 650-750 років. Ця ж книга детально описує шахову термінологію та назви і дії різних шахових фігур.

Араби зробили чимало удосконалень древньої гри, яка тепер отримала нову назву – шатрандж (на санскриті Шатр означає «чотири», а анга – «загін»). Так, гравців стало двоє і кожен отримав під керівництво два комплекти фігур шатранджа. Один з королів став ферзем. Тут «перемогу розумом отримують». Від костей відмовилися і стали ходити по одному ходу строго по черзі.

У зв’язку з ростом кількості людей, що вміли грати у шахи, виникла необхідність створення своєрідної кваліфікаційної системи. У залежності від сили гри і надаваної для зрівняння шансів фори, шахісти поділялися на п’ять-шість класів. Вищий клас складали «алії» - майстри шатранджа. З арабським періодом у розвитку шахів пов’язане також винайдення способу запису зіграних партій, так званої описової нотації. Гравці стали збирати ці партії і аналізувати їх. З’явилися рукописи, що охоплювали різні аспекти шатранджа – історію, правила гри, стратегію і особливо тактику. Було розроблено різні дебютні розстановки фігур – «табії». Оскільки шатрандж був значно менш динамічним, ніж сучасні шахи, гра розвивалася повільно, з метою прискорення гравці нерідко починали партію з деяких «табій», що виникали приблизно після 12-15 ходів. Виникла шахова композиція – на основі зіграних партій шахісти стали створювати задачі «мансуби».

1.3 Розвиток шахів в Європі.

Культура шахової гри, яка досягнула доволі значного розвитку в арабів, помітно знизилася при переході шатранджа в Європу. Період з X по XV століття був періодом деякого занепаду шахового мистецтва.

Шахи мали яскраво виражений військовий характер, тому вони досить швидко поширилися країнами середньовічної Європи і набули там популярності. До Європи шахи вперше були принесені купцями зі Сходу, що торгували в районі Середземномор'я. Але особливо поширили їх араби після завоювання Іспанії (711 - 718 рр.). Спершу з грою познайомилася Іспанія, а протягом наступних десятиліть її сусіди – Португалія, Італія та Франція. У X-XI століттях шахи проникли в німецькі землі, а завдяки вікінгам і на Британські острови та Скандинавію.

У XI-XII шахи стали однією з найбільш поширених розваг феодальної знаті, входили у програму рицарського виховання. Настільні ігри, що існували у Західній Європі з часів древнього Риму, були азартними іграми на гроші, тому шахи також стали грою на ставку. Через це знижувався моральний рівень шахів. Тому не дивно, що католицька церква намагалася їх заборонити. Але всі заборони виявилися марними і тому ще до кінця XIV були офіційно скасовані.

За століття панування у Західній Європій шатрандж зазнав значних змін. По-перше, починаючи з XI століття шахівниця стала двоколірною (в арабів була одноколірною). По-друге, замість трьох шляхів до перемоги – мата, пата і знищення всіх бойових сил, залишили лише перший. Скоріш за все, це пояснюється тим, що в грі на ставку спрощувало розрахунки. По-третє, з метою прискорення гри, з'явився подвійний хід пішаком з початкового положення, придумано стрибок короля – прообраз майбутньої рокіровки. До того ж, після того, як пішак перетворювався у ферзя, останній міг стрибнути на будь-яке поле навколо себе. По-четверте, загадкові для європейців абстрактні фігури шатранджа знову стали набирати

зображувальних форм. По-п’яте,набули змін і деякі шахові терміни. Наприклад,ферзь став королевою, слон – єпископом, а кінь – рицарем.

На початок XV століття шахи набули, загалом, сучасний вигляд, хоча, через неузгодженість деяких змін, ще кілька століть тому в різних країнах панували власні, інколи досить дивні, особливості правил. В Італії, наприклад, аж до XIX століття пішак, що досягав останньої горизонталі, міг перетворитися лише у ті фігури, що вже були зняті з дошки. При цьому ходити пішаком на останню горизонталь при відсутності таких фігур не заборонялося; такий пішак залишався пішаком і перетворювався в першу взяту противником фігуру в момент,коли противник її брав. Там була дозволена рокіровка при наявності між турою і королем фігури, і при проходженні королем битого поля.

До другої половини XIX століття у європейських шахах панували ідеї так званої італійської школи. Її появу пов'язують із творчістю італійських шахістів XVI – XVII століть. Їхні партії, зібрані у творах Дж. Полеріо, Дж. Греко, А. Сальвіо, П. Каррери, Д. Понціані, відрізняються прагненням до гамбітної гри, до жертв шахового матеріалу заради виграшу часу, для розвитку фігур, відкриття ліній та створення атаки на короля.

Зростання інтересу до шахів в Європі розпочалося в добу Відродження. Пальму першості тримала Іспанія, але згодом естафета перейшла до італійських майстрів. Так, перший міжнародний турнір в історії шахів, що відбувався у 1575 році в Мадриді при дворі короля Філіпа II, в якому зійшлися іспанці Рюї Лопес та Альфонс Серона з італійцями Джовані Леонардо і Паоло Бої, завершився перемогою останніх. Та все ж, на італійську школу сильний вплив мали роботи їхніх попередників, тому розпочнемо огляд з передумов її появи.

Друга половина XV століття в Європі характеризувалася реформування в правилах шахів. Слон і, особливо, ферзь, отримали набагато більшу свободу пересування, ніж у старих шахах. З’явилося правило взяття на проході, вперше застосоване у 1490 році. У XVI столітті, з’явилася рокіровка.

Пізніше італійці винайшли вільну рокіровку, коли король і тура могли мінятися місцями.

Ці зміни правил зробили гру більш швидкоплинною, більш динамічною, більш багату на тактичні можливості, а, отже, і більш цікавою та привабливою, що й забезпечило їй подальшу життєздатність.

У 1495 році в Іспанії вийшла збірка «Сто задач» Франциска Вікента. А через два роки побачила світ перша книга шахових дебютів – «Забави любовіта мистецтво шахів» Луїса Раміреса Лусени.

До перших майстрів та теоретиків сучасних шахів належав іспанський священик Рюї Лопес де Сегура. У 1560 році він приїжджав до Риму, де з успіхом грав з майстрами першого італійського шахового клубу, заснованого у 1550 році. У книзі «Про винахідливість та мистецтво гри в шахи» від 1561 року він відобразив стан шахової теорії середини XVI століття.

Найяскравішим представником італійської школи вважається уродженець Калабрії Джоакіно Греко (1600-1634). Своє не довге, але бурхливе, життя він провів в успішних гастролях при королівських дворах Франції, Англії, Іспанії. На збірках його партій, надрукованих вже після смерті майстра, вчилися цілі покоління європейських шахістів.

Великий внесок у розвиток шахової теорії у XVIII столітті зробив француз Франсуа-Андре Данікан Філідор (1726-1795). Він піддав серйозному перегляду погляди попередників, перш за все, італійських майстрів, які вважали, що найкращим стилем гри є масована атака на короля противника усіма наявними засобами і використання пішаків лише як допоміжний матеріал. Філідор розвинув те, що зараз називається позиційним стилем гри. Він вважав, що гравець не повинен робити безрозсудні атаки, а планомірно вибудовувати сильну, стійку позицію, завдавати точно розрахованих ударів по слабких місцях у позиції противника, за необхідністю проводити розміни та спрощення, якщо вони приводять до вигідного ендшпілю.

XVIII століття увійшло в історію Франції як «століття просвітництва». У цей час створюються такі фундаментальні роботи,як всеохоплююча

«Енциклопедія наук, мистецтв та ремесел», видання якої очолив Дені Дідро, а його колегами були Монтескє, Вольтер, Руссо, Даламбер та інші. Подібний же науковий підхід до шахів застосовує Франсуа Філідор у своїй книзі «Аналіз шахової гри» (фр. L'Analyze des échecs). Ця праця ще за життя автора стала класикою, витримавши 42 перевидання лише у XVIII столітті і понад 100 перевидань загалом.

В Парижі велику популярність здобуло в другій половині XVIII століття кафе «Підкоп», а також «Режанс». Там за шахівницею нерідко можна було зустріти таких знаменитостей, як Вольтера, Д. Дідро, Ж. Ж. Русо, Мірабо, Ж. Ж. Дантона, М Робесп'єра та багатьох інших державних та громадських діячів. Це середовище породило цілу низку майстрів, серед яких особливо помітними стали Легаль та Філідор.

Багато в чому його ідеї лягли в основу шахової теорії і наступного століття. Філідор зробив перший крок на шляху створення позиційної школи, яка в останній чверті XIX століття стала найсильнішою з існуючих. Те, що розпочинав французький майстер, згодом довів до вершин досконалості перший чемпіон світу з шахів Вільгельм Стейніц (1836-1900).

1.4 Перипетії XIX-XX століття у шахах.

Початок XIX століття позначився пожвавленням шахового життя у багатьох європейських країнах. Відбулася серія матчів між найсильнішими французькими та англійськими шахістами. Так, Луї Шарль Лабурдоне переміг у 1834-1835 роках у чотирьох матчах Александра Мак-Доннела, програвши лише два, а в 1843 англієць Говард Стаунтон, програвши перший матч французу П'єру Шарлю Фурньє де Сент-Аману, у другому матчі здобув настільки блискучу перемогу, що був визнаним найсильнішим шахістом Європи. З'явилися сильні гравці й в інших країнах: А. Андерсен та І. Цукерторт – в Німеччині, І Коліш та В. Стейніц – у Австро-Угорщині, П. Морфі та Л. Паульсен – у США.

Про зростання популярності шахів свідчить низка публікацій у пресі та поява регулярних видань, присвячених виключно цій грі. Так, ще у 1779 році побачила світ стаття Президента США Бенджаміна Франкліна «Моральні цінності шахів». А в середині століття у різних країнах стали один за одним виходити шахові журнали: з 1836 – «La Palamede» у Франції (видавав в Парижі найсильніший шахіст свого часу Лабурдонне), з 1840 – «Chess Player's Chronicle» у Великобританії, з 1846 – «Deutsche Schachzeitung» Людвіґа Бледова у Німеччині та багато інших.

Також звичним явищем стало проведення міжнародних шахових матчів (з 1821) і турнірів (з1851): з 7 травня по 15липня 1851 у Лондоні тривав перший міжнародний (переміг А. Андерсен), у 1857 в Нью-Йорку проходив перший національний (переміг П. Морфі), у 1866 – перший офіційний чемпіонат Британії (переміг С. де Вер). А у 1897 році в Лондоні відбувся перший міжнародний жіночий турнір (перемогла Марі Рудж).

У 4 червня 1867 року в Парижі під час турніру було вперше застосовано механічний шаховий годинник (цьому передували спроби з пісочним, що було не дуже зручно), а 26 квітня 1883 року в Лондоні – варіант з двома циферблатами.

З розвитком засобів зв'язку стало можливе проведення дистанційних ігор. У 1878 році зіграно першу шахову партію телефоном, а вже через три роки між Ліверпулем та Калькуттою відбувся перший міжнародний матч телеграфом.13-14 березня 1896 року завдяки трансатлантичному кабелю стало можливе проведення турніру, учасники якого знаходилися по різні боки океану – у Лондоні та Нью-Йорку. А з 1888 року стали проводитися міжнародні шахові турніри за листуванням.

Саме на XIX століття припав рух на установлення чітких правил гри у шахи, що позначився проведенням цілої низки конгресів. Зокрема, найбільш знаковими стали Перший Американський шаховий конгрес 6 жовтня 1861 року в Нью-Йорку та Перший конгрес Британської шахової асоціації 15 червня 1885 року. Результатом цих та інших заходів стала уніфікація правил

гри та різних організаційних положень. Наприклад, з 1880 року правило взяття на проході було визнано у всіх країнах. Єдине, що не змогло усталитися – це визначення лідерства за якоюсь зі шахових шкіл. Час минав і на зміну одним майстрам приходили інші, зі своїми ідеями та прийомами.

Яскравим представником романтизму став Адольф Андерсен, якого поправу вважали найкращим шаховим майстром тих часів, а його блискучий, енергійний стиль став головною ознакою шахів його часу. Він став переможцем першого (1851) та другого (1862) міжнародних турнірів, які відбувалися у Лондоні, і поступився першістю Колишу лише на третьому, що проходив у 1867 році в Парижі. Успіх знову повернувся до Андерсена у 1880 році на міжнародному турнірі в Німеччині. Але незважаючи на всю свою майстерність, у 1858 шахіст зазнав розгромної поразки з рахунком 3:8 від американця Пола Морфі. Останній, до речі, вигравав усіх своїх суперників, протягом його короткої шахової кар'єри між 1857 і 1863 рр.

Пол Морфі став другим і останнім неофіційним «шаховим королем», перемігший у 1858 Адольфа Андерсена, який виборов це звання на турнірі в Лондоні у 1851 році і повернув після відходу Морфі у 1859. У 1866 німецький майстер остаточно втратив шахову корону, програвши у матчі з рахунком 6:8 Вільгельму Стейніцу, якого згодом визнали першим офіційним чемпіоном світу з шахів.

Перший офіційний матч на першість світу з шахів відбувся у 1886 році в США між Стейніцом та Цукертортом. Вигравши з рахунком +10-5=5, Вільгельм Стейніц (1836-1900) став першим офіційним чемпіоном світу. Стейніц тримав свій чемпіонський титул аж до 1894 року. До цього він тричі успішно захистив його у матчах проти Михайла Чігоріна в Гавані в 1889 та 1892 роках та Йогана Гунсберга в Нью-Йорку в 1891. Новий чемпіон зумів зберегти свою перевагу, тому що він розвивав нові принципи мітельшпілю, особливо в закритих або напівзакритих позиціях. Стейніц казав, що його «сучасну школу» веде дві передумови: перше, що природний результат гри – нічия через властивий баланс між силами білих і чорних і, по-друге, що

повна поразка – межа, але не перше завдання гри.

Другий чемпіон світу був Емануїл Ласкер (1868-1941), що переміг свого попередника у 1894 році і тримав титул чемпіона світу до 1921 року, захистивши його шість разів. Велику роль у поширення вчення Стейніца зіграв також один з найсильніших шахістів того часу Зігберт Тарраш, який став учителем багатьох молодих майстрів.

У 1924 році було створено Міжнародну шахову федерацію (ФІДЕ, від фр. Federation Internationale des Echecs), що спочатку називалася організацією Всесвітніх шахових олімпіад. Починаючи з 1927 року ФІДЕ почала проводи змагання на першість світу серед жінок. Першою чемпіонкою світу стала чешка Віра Менчик. Вона перемагала ще в шести подібних турнірах, але в 1944 році померла під час бомбардування Лондона.

У 1921 році кубинець Хозе Рауль Капабланка (1888-1942) став третім чемпіоном світу, перемігший в Гавані Ласкера з рахунком +4–0=10. Розуміння позиції та техніка позиційної гри у Капабланки були настільки високими, що його називали «шаховою машиною» і вважали непереможним. Висока майстерність чемпіона дала йому змогу зберігати свій титул сім років.

У 1946 році шаховий світ вперше залишився без чемпіона. Міжнародна Шахова Федерація (ФІДЕ) взяла на себе організацію подальших змагань за звання найсильнішого шахіста світу. Згідно з рішенням вісімнадцятого конгресу ФІДЕ, що проходив у Гаазі в 1947 році, було організовано матч-турнір на звання нового чемпіону світу серед п’яти найсильніших на той час гросмейстерів. Турнір відбувся у 1948 році. Він проходив за коловою системою у п’ять раундів. Перші два відбулися у Гаазі, останні три – у Москві. За результатами матч-турніру чемпіоном світу став М. Ботвіннік, що випередив найближчого переслідувача на три очки.

З кінця 1940-х років і до розпаду СРСР радянські шахісти практично безроздільно панували у світових шахах. З 21 шахової олімпіади, які пройшли з 1950 по 1990 рік, радянська команда перемогла у 18 іще в одній стала срібним призером. З 14 шахових олімпіад для жінок за цей же період

було виграно 11 і взято два «срібла». З 18 розіграшів звання чемпіона світу серед чоловіків за 40 років лише один раз переможцем став не радянський шахіст (мається на увазі Роберт Фішер), а ще двічі претендент на звання, хоч і не представляв СРСР, але був вихованцем тої ж радянської школи (Віктор Корчной).

Отже, радянський період у світових шахах почався з перемоги Ботвінніка, який тримав титул чемпіона світу п'ятнадцять років. За цей час йому доводилося неодноразово його захищати. Так, він успішно виступив у матчі проти Д. Кронштейна в Москві у 1951 році з рахунком +5–5=14. Кілька разів захищав титул проти В. Смислова у Москві: у 1954 році відстояв з рахунком +7–7=10, а в 1958 повернув у матчі-реванші з рахунком +7–5=11 втрачений за рік до цього з рахунком –3+6=13. З втратою і поверненням чемпіонського титулу пов’язане ім’я М. Таля, з яким Ботвіннік мав перший та реваншевий двобої у 1960 і 1961 роках з рахунком –2+6=13 і +10–5=6 відповідно.

У 1963 році новим чемпіоном світу став Т. Петросян, що переміг свого попередника з рахунком +5–2 =15. За утримання шахової корони Петросян двічі боровся з Б. Спаським у 1969 році. Перший раз успішно – з рахунком +4– 3=17, а вдруге претендент отримав перемогу – +6–4=13. Спаський носив титул чемпіона ще менше, ніж Петросян і вже у 1972 році з рахунком +7–3=1 на шаховий Олімп підіймається американець Р. Фішер.

У 1975 боротися за чемпіонське звання виходить А. Карпов. Проте Фішер відмовився грати матч з офіційним претендентом і ФІДЕ позбавила його титулу на користь радянського шахіста. Карпов тричі успішно захищав свій титул. Два матчі проти В. Корчного у Багіо у 1978 та у Мерано у 1981 закінчилися з рахунком +6–5=21 та +6–2=10.

У 1984 році супротивником виступив Г. Каспаров. Матч почався успішно для Карпова, але згодом пішла низка нічийних партій і навіть перемог претендента. Загалом було зіграно 48(!) партій, а переможець так і не визначився, тож ФІДЕ перервала змагання, залишивши чемпіонське

звання без змін. Через рік Каспаров у повторному матчі успішно перемагає Карпова з рахунком +5–3=16 і стає новим чемпіоно з шахів. Його попередник, проте, не став здаватися і чотири роки підряд грав у матчах проти Каспарова, але успіху не досягнув. Таким чином, Каспаров став останнім радянським чемпіоном світу з шахів.

1.5 Сучасний стан шахів у світі.

На початку 1990-х років шахове середовище пережило розкол. Незабаром після того, як Гаррі Каспаров став чемпіоном, Радянський Союз, в якому спортивна діяльність чітко регламентувалася, розвалився. Це дало чемпіонові велику свободу дій. В 1993 Каспаров і претендент Найджел Шорт звинуватили ФІДЕ у корупції та відсутності професіоналізму, вийшли з цієї організації і заснували Професійну шахову асоціацію (ПША), під егідою якої і зіграли свій матч. Оскільки Шорт був англійцем, а матч проходив у Лондоні, в Англії почалося щось на зразок шахової лихоманки. Однак Каспаров переконливо поламав Шорта, і інтерес до шахів в Сполученому Королівстві швидко згас.

ФІДЕ оголосила про позбавлення Каспарова звання чемпіона світу і розіграла його між Карповим (програв Шорти в півфіналі турніру претендентів) і Яном Тімманом (програв Шорти у фіналі турніру претендентів). Карпов здобув перемогу. У результаті з'явилося два чемпіони світу з шахів: Карпов - за версією ФІДЕ, і Каспаров - за версією ПША.

Чемпіони світу за версією ФІДЕ: 1993-1999 Анатолій Карпов, 1999-2000 Александр Халіфман, 2000-2002 Вишванатан Ананд, 2002-2004 Руслан Пономарьов, 2004-2005

Чемпіони світу за версією пша:

- 1993-2000-Гаррі Каспаров
- 2000-2006-Володимир Крамник

Нарешті, в 2006 була досягнута домовленість про об'єднавчому матчі між Топаловим і Крамником.

Абсолютні чемпіони світу.

2006-2007 Володимир Крамник

2007-2013 Вишванатан Ананд

2013-2023 Магнус Карлсен

2023- Дінг Лірен

Чемпіонат світу з шахів серед жінок

Ім'я	Роки	Країна
Віра Менчик	1927-1941	Росія (у вигнанні), Чехословаччина, Англія
відсутня	1941-1950	Друга світова війна
Людмила Руденко	1950-1953	УРСР
Єлизавета Бикова	1953-1956	РРФСР
Ольга Рубцова	1956-1958	РРФСР
Єлизавета Бикова	1958-1962	РРФСР
Нона Гаприндашвілі	1962-1978	Грузинська РСР
Мая Чибурданідзе	1978-1991	Грузинська РСР
Се Цзюнь	1991-1996	КНР
Сьюзен Полгар	1996-1999	Угорщина
Се Цзюнь	1999-2001	КНР
Чжу Чень	2001-2004	КНР
Антоанета Стефанова	2004-2006	Болгарія
Сюй Юйхуа	2006-2008	КНР
Олександра Костенюк	2008-2010	Росія
Хоу Іфань	2010-2012	КНР
Анна Ушеніна	2012-2013	Україна
Хоу Іфань	2013-2015	КНР

Марія Музичук	2015-2016	Україна
Хоу Іфань	2016-2017	КНР
Тань Чжун'ї	2017-2018	КНР
Цзюй Веньцзюнь	2018- тепер	КНР

2. ЗАРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК ШАХІВ В УКРАЇНІ

Київська Русь знаходилася на перетині торговельних шляхів «із варяг у греки» та зі Сходу на Захід. Численні знахідки арабських монет у басейні Дніпра походять з IX і X століть, а деякі й із VIII століття, вказуючи на жваві торговельні зв'язки цього краю з арабським сходом. Власне, шахи могли потрапити на українські землі завдяки купцям, про що свідчать знайдені шахові фігури, які датуються VIII ст. Дослідники припускають, що вперше мешканці українських земель дохристиянських часів могли познайомитись із формами шахової гри в V–VII ст., а в період VIII–X ст. шахи поширилися на території Київської Русі безпосередньо з Персії через Кавказ і Хозарський каганат або від середньо-азійських народів через Хорезм. Опубліковані дані радянських науковців доводять, що на території теперішньої України із шахами наші предки були знайомі вже у VIII ст. За часів Київської Русі шахи набули значного поширення. Археологічні знахідки поблизу Вишгорода, Києва, Турова, Чернігова та багатьох інших міст тодішньої Київської Русі засвідчують, що в шахи грали люди різних прошарків суспільства.

2.1. Історія виникнення шахів на українських землях.

Можливі шляхи поширення шахів у Київській Русі із Середньої Азії та Ірану у VIII–X ст. Під час розкопок у Києві, на Кисилівській і Старокиївській горах знайдено кілька шахових фігур в арабському стилі, які датуються XI–XII століттями. Для визначення соціального складу населення, що захоплювалося шаховою грою, археологічні розкопки дають дуже мало матеріалу. Проте слід зазначити, що шахи знаходять при розкопках не тільки княжих осель, а й дворі в ремісників та інших простих людей, зокрема у Вишгороді. Про популярність шахової гри серед наших предків у Київській Русі, зокрема на території теперішньої України, свідчить тогочасна усна народна творчість: билини (народні епічні пісні про богатирів та їхні героїчні вчинки). На них вказував також англійський історик шахів Меррей, який у своїй праці «Історія шахів» говорить про «ті епічні пісні княжої доби – так звані билини, в яких бояри та боярині, князі та купці – всі грали в шахи».

Дослідник переказує зміст билини про новгородського купця Садка, який взяв з собою на дно Ільменського озера дорогоцінну шахівницю й золоті шахові фігури, щоб помірятися силою в шаховій грі з морським царем. Билинні свідчення про героїв-богатирів, князів, їхні звички в деталях відповідають історичним описам літописів. Про шахи йдеться в билинах київського та галицького циклів, зокрема про Іллю Муромця, Чурила, Михайла Потока, Ставра Годиновича та Добриню і Василя Казимирова. Чурило Пленкович, герой билини «Смерть Чурили», тричі грає в шахи з киянкою Катериною Микуличною, виграє всі три партії і заклад у 300 карбованців.

2.2 Створення перших шахових осередків (Сер.XIXст.-1917р.).

Найстаршим шаховим осередком в Україні, мабуть, є місто Миколаїв. Тут в 50-ті р. XIX ст. проживав астроном К. Х. Кнорре (1801-1883 рр.), відомий сильний шахіст ще з часів його навчання в Дерпті (німецька назва міста, заснованого 1030 р. Ярославом Мудрим як Юр'їв, тепер − Тарту − районний центр Естонії). Саме він був душею заснованого тут шахового гуртка.

Шаховий гурток любителів у Житомирі започаткував плідні традиції. Ось як відгукувався про нього журнал «Шаховий листок» (1879 р.,): «Він виробив для себе цілком певну і розумну програму діяльності – вирішив виписувати шахові журнали і підручники,влаштовувати турніри,матчі тощо і в такий спосіб сприяти поширенню і розвитку нашої королівської гри в місцевому товаристві.»

Шахове життя в Кіровограді гуртувалося навколо М. К. Гоняєва (1849-1891рр.)– відомого вмісті адвоката ,автора праць з юриспруденції.

В час Кримської війни (1853-1856) в Севастопольському клубі тон задавав шахіст із Бреславля Еліасон, що перебував тут як лікар.

Шахісти Харкова грали в 1878 1 в 1881рр. за листуванням Із

закордонними шаховими гуртками, зокрема з французькими міста Безансона, а також Із Петербургом і Москвою.

1884р. до шахістів Харкова приїздив грати М. Чигорин.

1885р. Закінчився перший турнір за листуванням 12-тишахістів Російської імперії, що тривав три роки. Переможцем вийшов харківський гравець Михайло О. Шабельський (1848-1909). В другому подібному турнірі перше місце здобув М. Чигорин, який зіграв унічию з М. Шабельським і виграв в усіх інших учасників. Друге-третє місця поділили А. Базаров (Ялта) і Доррер (Харків).

1886 р. розпочався тематичний турнір за листуванням. Найкращого успіху в ньому добився харків'янин Б. А. Янкович.

В усіх цих турнірах постійно грав і здобував високі місця харківський першокатегорник А. І. Ромашкович (1866-1942), який у 4-му турнірі (1895-1896) вийшов навіть переможцем.

У 1-му всеросійському чемпіонаті (2-19 вересня 1899р.) переможцем вийшов М. Чигорин. 10-те місце (з 14-ти) в ньому зайняв Абаза, шахіст із Куп'янська Харківської області.

В 2-му чемпіонаті (грудень 1900 − січень 1901) від Києва брав участь Дуз-Хотимирський, від Харкова − Фокин.

Про досить дієве шахове життя в Харкові свідчать також турніри за міську першість, що відбувалися регулярно.

Того ж 1901 р. в чемпіонаті Києва переможцем вийшов Ловецький, а в Одесі перше-третє місця поділили Айзенберг, Владимиров і Желудков.

В чемпіонаті Києва 1909 р. переможцем вийшов Николаєв, Одеси − П. Лист. Цього ж року відбувся турнір найсильніших шахістів Києва, перші два місця в якому поділили Ю. Боголюбов і А. Омелянський.

Підчас своїх поїздок П. Капабланка не минав українських міст. В листопаді 1900 р., він відвідав також Київ і Харків, де дав сеанси одночасної гри та зіграв кілька консультативних партій. Також у листопаді 1913 р. до Києва завітав П. Капабланка, який перед тим відвідав Лодзь, Варшаву, Ригу.

Одеса також була центром порівняно жвавого шахового життя. Тут народився Михайло Степанович Безкровний (1840-1897). який ще в роки навчання в гімназії виділився серед місцевих шахістів. Переїхавши до Парижа, грав у «Cafe de la Regence», в турнірах якого постійно виходив переможцем. Отже, можна сказати, що М. С. Безкровний був гідним попередником свого земляка, іншого українця в столиці Франції проф. С. Попеля, який кілька разів був тут чемпіоном. Внаслідок хвороби серця М. Безкровний участі в міжнародних змаганнях не брав. Уже в другій половині 1944 року в напівзруйнованому ще Києві проходить всесоюзний турнір на першість ДСТ «Більшовик», в якому перше-друге місце розділили гросмейстер С. Флор і майстер О. Сокольський, третє посів І. Болеславський.

А в грудні 1944 року в Києві стартував 13-й чемпіонат УРСР за участю представників семи міст. Переміг киянин Б. Гольденов – 10 очок з 12 можливих.

Налагоджувалося шахове життя і в інших містах республіки. Відкриваються клуби в Дніпропетровську, Львові, Чернівцях. Підростала здібна молодь. Відновлюються шахові гуртки в Палацах піонерів Києва, Харкова, Одеси. З 1949 р. починають проводитись юнацькі чемпіонати України, де проходять школу майбутні майстри і гросмейстери.

Станом на 1982 рік шахами в УРСР займалося понад 700 тисяч чоловік. У дитячих спортивних школах ДСТ і відомств цю гру опановувало більш як 10 тисяч школярів. Загін шахістів УРСР нараховував 11 гросмейстерів, близько100 майстрів спорту (в тому числі п’ятеро міжнародних майстрів), понад 5000 кандидатів у майстри і першорозрядників. З ними працювало понад150 штатних тренерів. У 80-х роках на шаховому небосхилі України з’являються нові зірки. Гросмейстерами стають: О. Чернін, М. Гуревич, В. Ейнгорн, В. Іванчук, К. Лернер, В. Маланюк, І. Новіков.

В кінці 80-х на шаховому небосхилі України з’являється нова зірка – міжнародний гросмейстер львів’янин В. Іванчук, який ставить крапку в цьому періоді розвитку шахів в нашій країні.

3 Історія розвитоку шахів в незалежній Україні (1991-2020рр.).

У зв’язку із проголошенням нашої держави незалежної, в українському спорті розпочався новий етап розвитку та вдосконалення шахів. Цей факт більше вже, як за двадцятирічний стаж (28 рік) українських шахів не знайшов свого відображення у науково-методичній літературі, хоча наші шахісти досягли вже неабияких успіхів на світовій арені. Після розвалу Союзу замість однієї команди на міжнародну арену вийшли збірні новостворених держав. За словами Василя Іванчука: «спочатку західні шахісти дуже зраділи, адже не стало непереможного суперника, який майже щоразу позбавляв змагання інтриги, бо боротьба зазвичай велася за всі місця, окрім першого. Однак потім їм довелося жалкувати, бо команди колишніх республік стали бар’єром для інших на шляху не лише до золотих, а й срібних і бронзових нагород. Однією з таких стала і Україна».

У 1992 році було засновано Федерацію Шахів України (ФШУ). І саме з цього року проводяться чемпіонати України серед чоловіків і жінок.

Хоча Україна і була рівноправним членом ООН, їй не дозволялось самостійно виступати на світовій арені до 1992 р., аж до цих пір, коли вона була прийнята в ФІДЕ, як незалежна держава. І відразу ж українські шахісти зайняли місце в світовій шаховій ієрархії, яке належало їм по праву. 1992 р. на Олімпіаді в Манілі шахістки України посіли друге місце. А на першості Європи того ж року в Дебрецені шахістки стали чемпіонами, а чоловіки були другими. Потрібно зауважити, що вище наведений успіх був результатом патріотичної відданості наших шахістів. Адже всі вони, а це: А. Михальчишин, О. Білявський, В. Ейнгорн, О. Романишин та В. Іванчук поїхали на ці змагання за власний кошт! А поїздку жіночої команди на Олімпіаду в Манілу фінансував В. Іванчук! Пізніше, тодішній Президент України Л. Кравчук дещо компенсував витрати.

Збірної України чоловіча (29шахістів).

Шахова олімпіада

- Переможець – (2004, 2010)
- Срібний призер – **2** (1996, 2016)
- Бронзовий призер – **3** (1998, 2000, 2012)

Всього: 7 нагород

- Кубок Нони Гапріндашвілі **2** – 008,2016

Командний чемпіонат світу з шахів

- Переможець – **1** (2001)
- Срібний призер – **2** (1993, 2015)
- Бронзовий призер – **2** (2011, 2013)

Всього: 5 нагород

Командний чемпіонат Європи з шахів

- Срібний призер **2** – 1992, 2019
- Бронзовий призер **2** – 2009, 2017

Всього: 4 нагороди

Жіноча збірна з шахів Шахова олімпіада

- Переможець – 2006
- Срібний призер – 1992, 2008, 2018
- Бронзовий призер – 2012, 2014, 2016

Всього: 7 нагород

- Кубок Нони Гапріндашвілі – 2008,2016

Командний чемпіонат світу з шахів

- Переможець – 2013
- Бронзовий призер – 2007, 2009

Всього: 3 нагороди

Командний чемпіонат Європи з шахів

- Переможець – 1992, 2013

- Срібний призер – 2015
- Бронзовий призер – 2009, 2017

Всього: 5 нагород

2002 рік став по справжньому «золотим» в історії шахів в Україні, про цей час мріяло не одне покоління українських шахістів. 16-26 січня у Москві відбувся фінальний матч на першість світу з шахів ФІДЕ. Шахову корону розігрували українські гросмейстери (!) Руслан Пономарьов і Василь Іванчук. 16-м чемпіоном світу, наймолодшим в історії шахів, став вісімнадцятирічний гросмейстер з Краматорська. Ця перемога вписала нову стрічку в Книгу рекордів Гіннесса.

Чемпіонки світу з шахів 2012 - 2013 Анна Ушеніна 2015 - 2016-Марія Музичук

2016 рік рапід чемпіони світу Василь Іванчукі Анна Музичук.

Рекомендована література.

Основна:

1. Губницький С. Б., Хануков М. Г., Шедей С. А. Повний курс шахів: 64 уроки для початківців – Харків: Фоліо, 2002

2. Лазарєв Ю. М. Творчість шахістів України / Лазарєв Ю. М. – Київ : Здоров'я, 1982.− 192 с.

3. Марусенко П. Чемпіони світу з шахів. / П. Марусенко, Т. Лазарева. – Київ : Радянська школа, 1984.

4. Святослав Ю. Р. З історії шахових олімпіад / Ю. Р. Святослав. Київ : Здоров'я, 1983. – 240 с.

5. Семенко Ю. Шахи в Україні / Семенко Ю. // Нариси з історії шахової гри на українській землі і в діаспорі. – 2-е вид., доп. – Львів : Каменяр, 1993. – С. 6, 9, 11, 14, 16, 23, 129, 135, 139, 204, 216.

6. Сєменко Ю. Шахи в Україні / Сєменко Ю.– Мюнхен, 1980.

Допоміжна:

1. Вацеба О.М. Нариси з історії західно-українського спортивного руху. / О.М. Вацеба. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 232 с.

2. Нога О.П. Світ львівського спорту, 1900-1939: спорт, досягнення, товариства, архітектура, вбрання, мистецтво / О.П. Нога. – Л. : Українські технології, 2004. – 783 с

3. Степанюк С.І. Методичний посібник для вивчення дисципліни «Історія фізичної культури» за блочно-модульною системою: Для студентів денної та заочної форми навчання факультету фізичного виховання та спорту. / С.І. Степанюк, О.О. Гречанюк, І.В. Маляренко. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – 236 с.

4. Шахи : анот. бібліогр. покажч. / уклад. Ірина Свістельник. – Львів, 2015. – 6 с.

5. Янків І. Аналіз навчальних комп’ютерних шахових програм/ Ігор Янків// Теорія та методика фізичного виховання. –2007.-№9.–С.10–12.

6. Янків І. Використання інтернет-технологій у дебютній підготовці

шахістів / Ігор Янків // Моделювання та інформаційні технології у фізичному вихованні та спорті: тези доп. XII Міжнар. наук. конф. – Львів, 2016. – С. 50–52.

7. Янків І. Особливості розвитку української спортивної термінології в 20-30 - і роки XX століття в УРСР / Ігор Янків // Молода спортивна наука України : зб. наук. ст. з галузі фіз. культури та спорту. – Львів, 2000. – Вип. 4. – С. 57–58.

8. Янків І. Роль Івана Боберського у розвитку української спортивної термінології / Ігор Янків // Молода спортивна наука України : матеріали другої Всеукр. конф. аспірантів (11-13 берез. 1998р.). – Львів, 1998. -– Ч. 1. – С. 79–82.

9. Янків І. Т. Використання інтернет-ресурсів у навчально-тренувальному процесі шахістів / Янків І. Т. //Теорія та методика фізичного виховання. 2011. – № 4. – 46–49.

10. Янків І. Т. Українська спортивна термінологія (історико-методологічний аналіз) : автореф. дис. ... канд. наук з фіз.виховання і спорту : [спец.] 24.00.02 "Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення" / Янків Ігор Тарасович ; Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2000. – 19 с.

11. Янків І. Українські термінологічні словники з фізичної культури і спорту (історико-методологічний аналіз) / Ігор Янків // Молода спортивна наука України : зб. наук. ст. аспірантів галузі фіз. культури та спорту. – Львів, 1999. – Вип. 3. – С. 46–51.

Інформаційні ресурси інтернет:

12. Електронний каталог ЛДУФК імені Івана Боберського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://3w.ldufk.edu.ua/

13. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» (24.12.93 № 3808-XII).

14. Федерація шахів України [Електронний ресурс]. − Режим доступу : http://ukrchess.org.ua/

15. Електронний депозитарій ЛДУФК імені Івана Боберського [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://repository.ldufk.edu.ua/

16. Литвинець А. Історія виникнення шахів на українських землях [Електронний ресурс] / Антон Литвинець, Ігор Янків, Святослав Попович, Назарій Вітер // Спортивна наука України. – № 4 (55). С. 43–48.

17. Чемпіони світу з шахів [Електронний ресурс] // Матеріали з Вікіпедії Вільної енциклопедії. Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/.

18. Шахова олімпіада 2010 [Електронний ресурс] // Матеріали з Вікіпедії вільної енциклопедії. – Режим доступу:http://uk.wikipedia.org/wiki/

19. Яремко І. українські жінки – найрозумніші! [Електронний ресурс] / Яремко І. //Високий замок. −2006. −6черв. − №99(3262). – Режим доступу: www.wz.lviv.ua/articles/47799